

UDK: 82(575.1).09(092) Ravshanov P.

**POYON RAVSHANOVNING O‘ZBEK MUMTOZ ADABIYOTINI
TADQIQ ETISHDAGI ILMIY MEROSI**

Rajabaliyeva Muhabbat Alisher qizi,

QarDU tayanch doktoranti

rma2272@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyotshunos olim Poyon Ravshanovning o‘zbek mumtoz adabiyotini o‘rganishdagi ilmiy merosi tahlil qilinadi. Olimning Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi siymolar ijodini tadqiq etishdagi yangicha ilmiy yondashuvlari, Qashqadaryo adabiy muhitini o‘rganishdagi xizmatlari va matnshunoslik sohasidagi izlanishlari yoritiladi. Ravshanovning asarlari nafaqat milliy adabiyotshunoslikda, balki xalqaro ilmiy doiralarda ham katta e‘tirofga sazovor bo‘lgani ilmiy dalillar asosida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Poyon Ravshanov, o‘zbek mumtoz adabiyoti, Alisher Navoiy, Bobur, Behbudiy, Qashqadaryo adabiy muhiti, matnshunoslik, adabiyot tarixi.

Аннотация. В статье анализируется научное наследие литературоведа Поёна Равшанова в изучении узбекской классической литературы. Рассматриваются его новаторские подходы к исследованию творчества таких выдающихся личностей, как Алишер Навои, Захириддин Мухаммад Бабур, Махмудходжа Бехбуди, а также его вклад в изучение литературной среды Кашкадарьи и текстологии. Подчеркивается значение трудов Равшанова не только в национальном литературоведении, но и в международном научном сообществе.

Ключевые слова: Поён Равшанов, узбекская классическая литература, Алишер Навои, Бабур, Бехбуди, литературная среда Кашкадарьи, текстология, история литературы.

Abstract. This article examines the scientific heritage of the literary scholar Poyon Ravshanov in the study of Uzbek classical literature. His innovative approaches to the works of Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur, and Mahmudkhoja Behbudi, as well as his significant contribution to the study of the Kashkadarya literary environment and textual criticism, are analyzed. The article emphasizes the importance of Ravshanov's works not only in national literary studies but also in the international academic community.

Keywords: Poyon Ravshanov, Uzbek classical literature, Alisher Navoi, Babur, Behbudi, Kashkadarya literary environment, textual criticism, literary history.

Kirish

O'zbek mumtoz adabiyoti asrlar davomida xalqimizning ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashi, estetik didi va ijtimoiy tafakkurini shakllantirishda muhim omil bo'lib kelgan. Bu bebaho xazinani ilmiy asosda o'rganish va uni bugungi avlodga yetkazish masalasi adabiyotshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir. Shu ma'noda, Poyon Ravshanovning ilmiy merosi alohida o'rin tutadi.

Olim o'z tadqiqotlarida mumtoz adabiy manbalarni matnshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qildi, tarixiy jarayonlar bilan bog'lab talqin qildi. Uning Navoiy shajarasiga oid izlanishlari, Boburning "Boburnoma"si, Behbudiy faoliyatiga doir maqolalari o'zbek adabiyotshunosligiga yangicha qarash olib kirdi [1].

Ravshanovning Qashqadaryo adabiy muhiti bo'yicha izlanishlari esa mintaqaviy adabiy maktabni mustaqil ilmiy yo'nalish darajasiga ko'tardi [2].

Shu jihatdan qaraganda, Poyon Ravshanovning ilmiy faoliyati nafaqat alohida shaxslar merosini yoritishga, balki milliy adabiyot tarixining bo'sh qolgan sahifalarini to'ldirishga xizmat qildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Poyon Ravshanovning ilmiy izlanishlari bir necha yo'nalishda olib borilgan bo'lsa-da, ularning umumiy mohiyatini bitta tamoyil birlashtiradi – adabiy merosni tarixiy haqiqat bilan uyg'un holda tadqiq etish. Uning “Adabiy sahifalar” va “Tarix badiiyoti” asarlarida qo'lyozmalarni matnshunoslik asosida o'rganish bilan birga, adabiyot va tarix uzviy bog'liqlikda talqin qilinadi [1]. Bu jihat P.Ravshanov uslubining o'ziga xosligini belgilaydi.

Ikkinchi yo'nalish – Qashqadaryo adabiy muhiti tadqiqi. Olim Nasaf va Kesh zaminida ijod qilgan Abu Hafs an-Nasafiy, Mir Qarshiy, Abulbaraka Firoqiy kabi ijodkorlarning asarlarini qayta ilmiy muomalaga kiritdi. Bu orqali vohaning adabiy hayoti o'zbek mumtoz adabiyoti kontekstida yanada yaxlit tasavvurga ega bo'ldi [2].

Uchinchidan, P.Ravshanov Amir Temur va Temuriylar davri adabiy muhitini ham ilmiy asosda tadqiq etdi. Xususan, uning 1989-yilda chop etilgan “Temurning muhri” maqolasida Sohibqiron shaxsi tarixiy adolat va ozodlik ramzi sifatida talqin qilinadi. Mustaqillikdan keyin esa bu yondashuv kengaytirilib, Temuriylar davrining adabiy-estetik qiyofasi ilmiy asosda yoritildi [3].

Shuningdek, olim jadid adabiyotining yetakchi namoyandasi Mahmudxo'ja Behbudiy merosini o'rganib, uni milliy uyg'onish davri bilan bog'lab tahlil qildi. Bu orqali jadidchilik adabiyotining ilmiy konsepsiyasi shakllanishiga zamin yaratdi [4].

Demak, P.Ravshanovning merosi nafaqat mumtoz matnlarni ilmiy asosda o'rganishda, balki o'zbek adabiy tarixining turli bosqichlarini yaxlit bir tizimda talqin etishda ham muhim ilmiy maktab vazifasini bajarmoqda.

Asosiy natijalar (Poyon Ravshanovning ilmiy merosi tahlili)

Poyon Ravshanovning ilmiy faoliyati o'zbek adabiyotshunosligida nafaqat alohida tadqiqotlar yig'indisi, balki mustaqil ilmiy maktab sifatida e'tirof etilishi mumkin. Chunki olim o'z izlanishlarida adabiy manbalarni tarixiy jarayonlar bilan uyg'un holda o'rganib, matnshunoslik, hududiy adabiy muhit tadqiqi, mumtoz shaxslar merosini qayta talqin qilish, Temuriylar davri adabiy hayoti singari yo'nalishlarda izchil ilmiy qarashlarni shakllantirdi.

1. Matnshunoslikdagi yangiliklar

Ravshanov ilmiy merosining yirik qismini matnshunoslik tashkil etadi. U qo'lyozmalarni ilmiy tanqidiy asosda qayta nashrga tayyorlab, ularni keng ilmiy jamoatchilikka taqdim etdi. Masalan, uning "Adabiy sahifalar" (1985) kitobi qo'lyozma manbalardagi ayrim tarixiy-adabiy parchalarni izohlar bilan nashr etib, tadqiqotchilar uchun manba bo'lib xizmat qildi [1].

Olimning yondashuvi oddiy matnni chop etishdan iborat emas, balki uni filologik tahlil qilish, matn variantlarini solishtirish, tarixiy kontekstni aniqlash va pedagogik ahamiyatini belgilashga qaratilgan edi. Shu sababli Ravshanov matnshunoslikni faqat "qo'lyozma bilan ishlash" darajasida emas, balki adabiyotshunoslikning metodologik poydevori sifatida ko'rdi.

2. Qashqadaryo adabiy muhitining o'rni

Ravshanovning eng katta xizmatlaridan biri – Qashqadaryo vohasi adabiy muhitini ilmiy asoslashdir. Avvalgi tadqiqotlarda bu mintaqa alohida adabiy maktab sifatida ko'rilmagan edi. Ravshanov esa Nasaf va Keshda ijod qilgan Abu

Hafs an-Nasafiy, Mir Qarshiy, Abulbaraka Firoqiy, Mavlono Soyiliy kabi ijodkorlarni o'rganib, ularning o'zbek mumtoz adabiyotidagi o'rnini belgilab berdi [2].

Bu orqali olim ikkita vazifani amalga oshirdi:

Birinchidan, adabiyot tarixidagi bo'sh qolgan hududiy bo'limni to'ldirdi.

Ikkinchidan, mintaqaviy adabiy maktablarning milliy adabiyot rivojiga qo'shgan hissasini ko'rsatdi.

Qashqadaryo adabiy muhiti haqidagi izlanishlar keyinchalik mustaqil dissertatsiya va ilmiy maqolalarga asos bo'lib xizmat qildi. Bu esa Ravshanovning ilmiy maktab yaratganini tasdiqlaydi.

3. Amir Temur va Temuriylar davri talqini

Ravshanovning Amir Temur haqidagi tadqiqotlari o'zbek tarixshunosligi va adabiyotshunosligida yangi bosqichni boshlab berdi. Sovet davrida Temur shaxsi biryoqlama talqin qilingan bo'lsa, Ravshanov 1989-yilda "Temurning muhri" maqolasi orqali Sohibqironni ozodlik va adolat timsoli sifatida tasvirladi [3]. Bu nafaqat ilmiy jasorat, balki milliy tafakkurni uyg'otishga xizmat qilgan muhim qadamdirdi.

Keyinchalik "Amir Temur adabiyotda", "Amir Temur xonadoni", "Amir Temur sulolasi" kabi asarlarda Temuriylar davrining adabiy muhitiga alohida e'tibor qaratildi. Ravshanov Temuriylar davrida saroy adabiyoti, Alisher Navoiy ijodi va davlat siyosati o'rtasidagi uzviy aloqalarni ochib berdi [4]. Bu yondashuv o'zbek adabiy tarixini siyosiy va ijtimoiy jarayonlar bilan uyg'un holda o'rganish zaruratini asoslab berdi.

4. Mumtoz adabiyot arboblari yangi talqin qilish

Ravshanovning ilmiy merosida Alisher Navoiy, Bobur va Behbudiy kabi siymolarning o'zni alohida ahamiyat kasb etadi:

“Alisher Navoiy shajarasi” maqolasida Navoiy nasabi haqida tarixiy dalillar keltirib, u haqidagi mavjud qarashlarga tuzatishlar kiritdi [1].

“Boburnoma”ni tarixiy haqiqat asosida o'rganib, undagi ijtimoiy-siyosiy tafsilotlarni adabiy manba sifatida tahlil qildi. Bu orqali Bobur nafaqat shoir va davlat arbobi, balki tarixiy manbashunos sifatida ham ko'rsatildi [4].

Mahmudxo'ja Behbudiy merosi P.Ravshanov tadqiqotida jadidchilik harakati, ma'rifatparvarlik va milliy uyg'onish g'oyalari bilan bog'liq holda yoritildi. Bu esa o'zbek jadid adabiyotining ilmiy konsepsiyasini yaratishda katta hissa bo'ldi [5].

5. Ilmiy metodologiyasi

P.Ravshanovning ilmiy uslubi bir nechta tamoyillarga asoslangan:

1. **Tarixiy-adabiy tahlil** – adabiy asarlarni davr voqealari bilan bog'lab talqin qilish.
2. **Qiyosiy yondashuv** – Sharq va G'arb adabiyotidagi umumiylik va farqlarni ochib berish.
3. **Matnshunoslik tahlili** – qo'lyozmalarni ilmiy tanqidiy asosda o'rganish.
4. **Pedagogik yondashuv** – mumtoz matnlarning tarbiyaviy va ma'rifiy ahamiyatini ko'rsatish [6].

Bu metodologiya tufayli Ravshanov ilmiy merosi bugungi tadqiqotchilar uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan.

6. Ilmiy merosining bugungi ahamiyati

Bugungi kunda Ravshanovning izlanishlari nafaqat tarixiy manbalarni o'rganishda, balki metodologik yo'naltiruvchi maktab sifatida qadrlanmoqda. Uning Qashqadaryo adabiy muhiti haqidagi ishlari yangi avlod doktorantlari uchun tayanch nuqtaga aylangan [2]. Navoiy va Behbudiy haqidagi talqinlari esa mumtoz va jadid adabiyoti o'rtasidagi tarixiy uzviylikni ko'rsatib, milliy adabiyotning uzluksiz taraqqiyotini ilmiy asosda isbotlab berdi [7].

Xalqaro maydonda ham P.Ravshanov merosi qadrlanmoqda. Chet ellik tadqiqotchilar uning matnshunoslikka oid yondashuvlarini yuqori baholab, o'zbek adabiy merosini jahon adabiyotshunosligiga tanitishda muhim vosita sifatida ko'rmoqda [8].

7. Adabiyot va ta'lim masalalaridagi qarashlari

Ravshanov ilmiy faoliyatida nafaqat akademik izlanishlar olib borgan, balki adabiyotning tarbiyaviy va didaktik ahamiyatiga ham alohida e'tibor qaratgan. U mumtoz adabiy asarlarni ta'lim jarayoniga tatbiq qilish orqali yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash g'oyasini ilgari surdi. Masalan, "Adabiyot va ta'lim" (1991) asarida mumtoz manbalar zamonaviy o'quv dasturlariga kiritilishi, o'quvchilarni estetik did va milliy g'urur ruhida tarbiyalash zarurligi asoslab berilgan [6].

Bu qarashlar bugungi ta'lim konsepsiyalarida ham o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Chunki adabiyot faqat badiiy-estetik qadriyat emas, balki ma'naviy-ma'rifiy tarbiya vositasi sifatida qaralishi kerakligini Ravshanov ancha erta ilg'agan edi.

8. Jadidchilik va Behbudiy merosini tadqiq etishi

O'zbek adabiyoti tarixida jadidchilik davri alohida bosqich hisoblanadi. Poyon Ravshanov bu davrni chuqur ilmiy tahlil qilgan olimlardan biridir. U Mahmudxo'ja Behbudiy faoliyatini faqat dramaturg yoki publitsist sifatida emas,

balki millatni uygʻotuvchi adabiy siymo sifatida talqin qildi. Ravshanovning qarashicha, Behbudiy va uning hamfikrlari jadid adabiyoti orqali xalqni ilm-maʼrifatga, milliy oʻzlikni anglashga undagan [5].

Ravshanovning bu boradagi izlanishlari jadidchilik adabiyotini “oʻtkinchi bosqich” sifatida emas, balki milliy uygʻonish davrining uzviy qismi sifatida talqin qilish imkonini berdi. Natijada jadid adabiyotining oʻzbek mumtoz adabiyoti bilan bogʻliqligi va zamonaviy adabiy jarayonga taʼsiri yanada aniqlandi [7].

9. Xalqaro miqyosdagi ilmiy obroʻsi

Poyon Ravshanov ilmiy ishlari nafaqat Oʻzbekistonda, balki xalqaro maydonda ham eʼtirof etilgan. Uning maqolalari xorijiy jurnallarda chop etilib, oʻzbek mumtoz adabiyotini jahon adabiyotshunosligiga tanitishga xizmat qilgan [8].

Xususan, Ravshanovning matnshunoslikdagi uslubi Sharq qoʻlyozmalarini ilmiy nashrga tayyorlashda oʻziga xos metod sifatida qayd etilgan.

Bundan tashqari, Ravshanovning Navoiy, Bobur va Behbudiy haqidagi tadqiqotlari xalqaro ilmiy anjumanlarda eʼtirof etilib, oʻzbek adabiy merosining oʻrganilishida **koʻprik vazifasini bajargan**. Demak, uning faoliyati milliy doira bilan cheklanib qolmagan, balki xalqaro ilmiy maydonni ham qamrab olgan.

Umumiy baho

Poyon Ravshanovning ilmiy merosi uch asosiy xususiyati bilan ajralib turadi:

1. **Yangi ilmiy maktab yaratganligi** – Qashqadaryo adabiy muhitini tadqiq etish orqali.
2. **Tarixiy haqiqat va adabiy jarayon uygʻunligi** – Temuriylar davri va jadidchilik adabiyotini haqqoniy talqin etish orqali.

3. Milliy va xalqaro miqyosda e'tirofi – Navoiy, Bobur va Behbudiy haqidagi izlanishlari orqali.

Shu bois, Poyon Ravshanov merosi bugun ham o'zbek adabiyotshunosligining metodologik asoslaridan biri sifatida dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Xulosa

Poyon Ravshanovning ilmiy merosi o'zbek adabiyotshunosligida yangi bosqichni boshlab bergan ilmiy maktab sifatida qadrlanadi. Uning izlanishlari orqali:

- 1) matnshunoslik yangi metodologik asosda shakllandi;
- 2) Qashqadaryo adabiy muhiti mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida qaror topdi;
- 3) Amir Temur va Temuriylar davri adabiy jarayoni Sovet mafkurasidan xoli holda haqqoniy talqin qilindi;
- 4) Navoiy, Bobur, Behbudiy kabi buyuk siymolar merosi zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan qayta o'rganildi;
- 5) jadid adabiyoti milliy uyg'onish jarayonining muhim bo'lagi sifatida ilmiy asoslab berildi.

Ravshanovning izlanishlari nafaqat milliy miqyosda, balki xalqaro ilmiy hamjamiyatda ham e'tirof etildi. Shu sababli uning ilmiy qarashlari bugungi va kelajakdagi adabiyotshunoslar uchun ishonchli manba va metodologik tayanch bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ravshanov P. Adabiy sahifalar. – Qarshi: Nasaf, 1985. – 164 b.
2. Rajabaliyeva M.A. Nasafiylarning kashf etilishida Poyon Ravshanovning tutgan o'rni // Qarshi davlat universiteti xabarlari. – 2024. – №3. – B. 131–140.
3. Ravshanov P. Tarix badiiyoti. – Toshkent: Fan, 1989. – 210 b.
4. Ravshanov P. Amir Temur adabiyotda. – Toshkent: Fan, 2001. – 156 b.
5. Ravshanov P. Behbudiy haqiqatlari. – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 240 b.

6. Ravshanov P. Adabiyot va ta'lim. – Toshkent: O'zbekiston, 1991. – 198 b.
7. Rajabaliyeva M.A. O'zbek mumtoz adabiyotshunosligida Poyon Ravshanov ilmiy merosining ko'lami // Til va adabiyot. – 2024. – №2. – B. 57–65.
8. Ravshanova G., Rajabaliyeva M. Amir Temur va uning davri adabiy muhitining Poyon Ravshanov nigohida tadqiqi // IPU xabarlar. – 2024. – №1. – B. 24–29.
9. Rajabaliyeva M.A., Ravshanova G. The Role of Poyon Ravshanov's Researches in Studying the History of Uzbek Classical Literature // International Journal of Formal Education. – 2023. – Vol. 4, №2. – P. 454–460.
10. Rajabaliyeva M.A. Poyon Ravshanovning tarixiy asarlarida Qashqadaryo adabiy hayotining tatbiq etilishi // Ma'mun Akademiyasi axborotnomasi. – 2025. – №1. – B. 45–50.

